

ЛИЧНИ ДОБРОДЕТЕЛИ

38. Любав към себе си

Християнската любов има две измерения от гледна точка на висотата на обекта. Най-голяма (по висота) е любовта към Бога като наш създател и промислител за живота ни. След нея се нарежда любовта към ближните. А трето място в стълбицата заема любовта към себе си. Това е първото измерение. Според второто основна е любовта към себе си. Защото любовта към ближните се предшества закономерно от любовта към себе си. Не можем да обичаме и Бога, ако не обичаме ближните си. От тези две позиции ние можем да вникнем по-пълно в същността на явлението християнска любов и да разберем в частност характера на любовта към себе си.

Защо обичаме себе си?

Ние сме свикнали да познаваме любовта само в междуличностните отношения, без да се замисляме какво означава да обичаме себе си. А както се оказва, според християнската етика любовта към себе си е първоначална и основна. Обичайки се, ние обичаме Божия образ у нас, обичаме и другите хора, с които сме свързани кръвно. Следователно ние се обичаме както заради себе си, така и заради хората и Бога, които са не по-малко ценни от нас. Затова тази любов е безкористна и реална. Човекът трябва да обича себе си заради високото достойнство, с което Бог го е удостоил - да бъде Негов съработник.

Любовта към себе си се развива заедно с някои важни процеси, които протичат у човека. Азбучна истина е, че ние обичаме човек, когото познаваме. (Това не означава обаче, че ние не изпитваме състрадание или съраждане към непознати хора.) Затова знанието, в нашия случай самопознанието, е първата сериозна предпоставка за любовта към себе си. То също е върховно изискване към нас. Всеки човек притежава знания за редица неща, дори в определени области ние придобиваме много задълбочени знания и ставаме добри специалисти. В същото време не познаваме достатъчно себе си. Ако съпоставим знанията за себе си (за човека) със знанията в пряката си професионална област (изключение са биолози и лекари, но в определена насока), ще се смутим от нищожността на първите в сравнение с вторите. Според социологични проучвания, свързани с въпроси за битието на човека, участниците отговарят обикновено незадоволително. Недостатъчното знание за себе си е слаб мотив за любов към себе си. А и от слаба любов не произтичат добри резултати. Всъщност най-труден за познаване от всички наши обекти е човекът, но той е и най-голямото предизвикателство за нас. Ако познаем себе си по-дълбоко, ще можем да разберем по-вярно хората, с които общуваме, и по-искрено ще се привържем към тях, ще ги обикнем. Самопознанието е много съществено и в процеса на богопознание. Психологията и етиката предлагат различни пътища - водене на дневник, самонаблюдение, самооценяване, размисъл, самоизпитание, самопознание чрез сравняване с други хора и т.н.

Любов и самоуважение

Любовта към себе си е свързана и със самоуважението. Тази добродетел загатва за духовен финес на човека и за устойчива ценностна система. Обикновено изпитваме обосновано уважение към себе си, когато схванем по-ясно своята ценност и уникалност. Самоуважението се обуславя също от нашата лична култура и морал и особено от почувстваната ни битийна връзка с Бога. Човекът е същество от висок ранг, сътворен от Бога и определен за безсмъртие. Тези достойнства пораждат уважение към човека и самоуважение. Характерът на любовта към себе си може да бъде проверяван и коригиран посредством отношението на човека към тялото и душата му. Това отношение е много показателно. От известните възгледи по този въпрос ще приведем само християнския, в който се разкрива високата ценност на човешкото тяло. В противовес на древни възгледи и религиозни учения (включително християнски крайности), според които тялото е само тъмница за духа и извор на греховност, християнството оценява тялото като най-съвършен инструмент на човешкия дух и храм на Бога. Необикновено и непровержимо потвърждение за ценността на човешкото тяло е възплъщението на Бог Слово. Иисус Христос прие човешко тяло, а след възкресението Си го възнесе обновено в духовния свят. След това събитие отговорността ни към тялото се завишава, поради което ние се грижим за него с по-голямо внимание. Отношението ни към тялото е показател за нашата култура и е израз на любов към себе си.

С не по-малка загриженост трябва да се отнасяме към душата - по-добрата същност на човека, с която ще продължим живота си във вечността. Под ръководството на родители и учители ние възпитаваме от най-ранни детски години духовните си способности - ума, волята и чувствата. Нашето интелектуално образование заема голяма част от времето ни и поглъща огромни сили. За да бъде по-добро, прибягваме до помощта на най-добрите учители, добрата литература и изкуството. Не по-малко продължително възпитаваме и чувствата си. Усилията ни да се научим на доброжелателство и уважение към другите се смятат за най-благородните в нашия живот. Макар да не можем да определим колко работа извършваме за образованието на душата и ума си, ние разбираме, че тя произтича от любовта ни към себе си и в същото време я утвърждаваме. Можем да смятаме, че грижите за тялото и душата ни са естествени прояви на тази любов.

Колкото и добре да разбираме характера на християнската любов към себе си, е необходимо да я разграничим от самолюбието и егоцентризма, които засягат достойнството на човека и умаляват величието му на същество, призовано да твори красота и добро и да служи на по-високи цели, вместо единствено на себе си.

Грехове против любовта към себе си

За нас е интересно да познаваме не само характера и значението на християнската любов към себе си, но и греховете против нея. Напълно естествено е човек да обича себе си, както е и нормално да нарушава тази любов.

Недостатъчната загриженост за нашето физическо и духовно здраве е първият грях. Както ни е известно, безгрижието и безразсъдството пораждаат неприятни последици в нашия живот, особено в неговите по-късни периоди.

Неуважението към себе си в различните му форми е също тежко провинение. То засяга не само нас, но косвено и нашето семейство, приятелите и колегите ни. По-ярки белези на неуважение към себе си са алкохолизмът, проституцията и наркоманията. Тези пороци застрашават не само здравето на човека, но и неговата личност.

Най-тежкото провинение пред любовта към себе си е самоубийството, което продължава да озадачава мнозина. То винаги е съществувало. Представители на стоическата философска школа издигат самоубийството в героичен акт на мъдрите. Те смятали, че само глупавите умират от естествена смърт. В днешно време песимисти също призовават в различни мащаби към бягство от действителността. Ние разбираме колко безумни са всички действия, които подтикваат лабилните хора към самоубийство. Християнството се обявява категорично в защита на човешкия живот и против всички песимистични учения. То квалифицира самоубийството като най-тежкото престъпление, което човек може да извърши. Чрез него самоубиецът прекратява своя живот, който Бог му е дал и благословил за радост, лишава семейството от себе си и оскърбява Бога.

Размисляйки върху самоубийството като най-противочовешкото деяние, ние не можем да избегнем причините за него. Истина е, че по-голямата част от тях остават неизвестни, защото самоубиецът не може да ни разкаже за тях след смъртта си. Независимо от това специалистите са склонни да смятат за най-често срещана причина загубата на вяра в смисъла на живота и безнадеждността. Според Ф. М. Достоевски, ако човек би вярвал в безсмъртието на душата си и във вечния живот, земното му съществуване никога не би му се сторило нелепо и животът му не би изглеждал непоносим. Истински вярващият човек никога не помисля да прекрати живота си независимо от обстоятелствата, при които се намира.

Любовта към себе си е една от най-светлите ни прояви. Тя променя човека и го въздига. Любовта към себе си се отразява върху любовта ни към близките и приятелите, към Бога. Може би всички хубави неща в този свят започват именно от любовта на човека към себе си.

39. Самопознание

Познаването на външния свят и самопознаването са два успоредни пътя, които водят към съвършенството на човека, указано ни от Исус Христос: „Бъдете съвършени, както е съвършен и небесният ваш Отец“. Но преди Исус Христос да отправи този призив, който съвпада с крайната цел на човека, Сократ ни е приканил по човешки да познаем себе си. Неговият призив е по-лек, поради което трябва да бъде изпълнен първи. Самият Сократ разбирал, че човек трябва да познава първо себе си, след това света и накрая божеството. На изпълнението на този принцип той посветил целия си живот.

Призивът на Сократ

В моралното изискване „Познай себе си!“ се съдържа освен важна предпоставка за следващите степени на знание и нещо друго, което е много ценно. Какво е то? На този въпрос можем да отговорим правилно, ако разберем каква възможност за знание е вложена у човека. Сократ бил убеден, че човекът е една малка вселена, която притежава огромни дарби и те трябва да бъдат превърнати в живо смислено знание. Знанието за човека той съизмервал със знанието за Бога. Разбира се, Сократ не е познавал библейското учение за човека като образ на Бога. Тази истина са знаели неговите съвременници - старозаветните юдейски писатели, но той по рационален път е успял да се докосне до нея и да разкрие нейната ценност. Сократ бил убеден, че ние притежаваме огромни знания в дремещо състояние, които трябва да бъдат събудени и изведени в сферата на ясното съзнание. За тази цел той си служел с майевтика - умение на човека да ражда знания по време на диалог. Едно от съществените неща в този процес е възможността да се разбере дали идеите на младия човек са действителни или призрачни. Това раждане на мисли е изключително интересно за хората, особено за младежите, които желаят да се самоопознаят и да развият своите дарования. Сократ не бил само изобретател на този метод, но лично го прилагал в своята всекидневна философска дейност. Той повеждал съзнателно разговор, по време на който чрез умни и точни въпроси, а понякога и чрез подвеждащи, както и с ирония опитвал да активира ума на своите събеседници, подтиква ги да формулират мислите си и да ги изкажат в ясни съждения. Естествено, за младежите тази работа е трудна, понякога мъчителна, но е много полезна. Ако преодолеем първоначалното смущение и неувереността си да мислим самостоятелно, ние ще можем да напреднем в това тежко, но много ценно изкуство.

Знанието като потенциал у всеки човек

Какво по-конкретно извършвал Сократ и в каква степен то е актуално днес? Сократ притежавал тънък психологически усет, посредством който прониквал дълбоко в мислите на своите млади и неопитни събеседници. Той чувствал зачатъците на знанието им, които можели да се развият и да се превърнат в система. Тази своя проникновеност той проявявал много внимателно, отнасяйки се към младежите с уважение и загриженост. Всичко това той извършвал доста успешно, поради което придобил слава на забележителен мъдрец и обичан учител. Чрез отговорите на методичните въпроси на Сократ младите хора преодолявали своята естествена несигурност и започвали да мислят диалектически. Те събуждали определена своя способност, своя дарба, за да мислят и изкажат идеи. Това е върховно постижение на човека, преживявано от всеки един от нас по време на разговор с родители, учители или приятели. Ние можем да си спомним много случаи, когато по време на сериозен диалог изказваме знания, които никога преди не сме чели или слушали. Изненадата ни е поразителна. Тя е свързана с едно много интимно мисловно преживяване, по време на което придобиваме знание. Ако работим с добри учители, способни да активират нашето потенциално знание, бихме научили много повече от това, което получаваме чрез книгите. И то ще дойде от самите нас, от интуицията ни, а това знание превъзхожда рационалното познание.

Тази способност може да развие всеки човек, но това се отдава в най-голяма степен на учениците, тъй като мисловните им процеси са много гъвкави и душевността им е

чиста. Ако един юноша усвои диалектическия подход на Сократ, ще придобие мощно средство за извличане на истини от своето духовно битие чрез вътрешна концентрация. Талантливите хора са живи примери за максимално развити дарования не само чрез труд и упражнения, но и чрез мисловно съсредоточаване и авторефлексия. Вярно е, че Бог не разпределя талантите между хората поравно, но и човекът с малко таланти би могъл да порасне духовно, ако ги развие. Най-точна илюстрация на тази житейска истина е притчата за талантите.

Един богат човек, преди да отпътува за чужбина, повикал слугите си и им предал имота си във формата на таланти. На един дал пет таланта, на друг два, а на трети един. На всеки според силата му. Този, който получил пет таланта, успял да ги разработи и спечелил още пет. Удвоил талантите си и вторият. Само третият, който получил един талант, разкопал земята и го скрил в нея. Когато се завърнал господарят и видял свършеното от слугите си, похвалил първия и втория, а порицал третия (ленивия) и се разпоредил: Вземете таланта от третия и го дайте на този, който има десет таланта, защото на всеки, който има, ще се даде, а от онзи, който няма, ще се отнеме и това, що има.

Въпросът на цар Давид

Човекът винаги е бил специален обект и на старозаветните писатели. Макар и вдъхновявани от Бога в своята дейност, те не спирани да наблюдават делата на хората, за да ги познаят и да им открият разбираемо Божието откровение. Може би цар Давид изразява обобщено човекотърсителството на старозаветните мъдреци с известния въпрос: „Що е човек, та го помниш, и син човешки, та го спохождаш?“. Бог спохожда човека най-вероятно защото човекът е велик. Старозаветните писатели се опитват да опознаят човек и чрез Бога, за разлика от Сократ, който изследва човека единствено чрез самия него. В действителност двата пътя са верни и взаимно се допълват. Ние познаваме правилно човека и чрез неговия първообраз Бога. Разбираемо е, че самопознанието се допълва от богопознанието. Но на този въпрос тук няма да се спираме.

Ще добавим още един елемент към сложния процес на самопознание, който е много важен за учениците. Знанието за себе си и за външния свят може да бъде употребено добре, ако умеем да степенуваме делата си по важност. Какво означава това? Ние се изправяме всекидневно пред генералния въпрос - какво да правя? Само правилният отговор ни отвежда на верен път. Но не е лесно да отговорим правилно. Възникналата трудност произтича от невъзможността да погледнем в бъдещето си и да разберем какво е добро за нас и какво не е. Въпреки всичко ние можем да отговорим сравнително точно на въпроса си, ако предварително знаем какво е ценно в този свят. Ето как би звучал тогава най-важният въпрос и неговият отговор в нашия живот: Какво трябва да правя аз мога да кажа, след като разбера що е ценно в този свят.

А кой може да каже що е ценно в този свят? Може би християнската етика, която предоставя на човека богат регистър от ценности, достъпни за всеки един от нас. Те могат да бъдат възприемани свободно - според личното ни ценностно чувство. Но онзи, който разбере истински ценното, ще знае най-добре какво да прави.

40. Надеждата - копнеж към доброто

Всички прояви на надеждата са вкоренени дълбоко както в човешкото ни величие, така и в нашата немощ. Много пъти ни се струва, че сме незначителни и напълно зависими от Бога и света. Но в същото време чувстваме неугасим, дълбок копнеж към безкрайното. Физическото тяло ни ограничава, а духът ни тегли към необятното. Този дълбоко закотвен в душите ни копнеж към безкрайното и съвършеното достига своята пълнота, когато преодолеем ограничеността си и когато придобием знание и започнем да обичаме. В нашата душа има нещо, което ни подбужда да се стремим към съвършенство. Това „нещо“ можем да назовем копнеж за добро настояще и бъдеще. Именно той е дълбоката основа на надеждата - естествената и свръхестествената.

Смисълът на надеждата

Преди да изясним какво е свръхестествена надежда, която принадлежи към тройката най-големи християнски добродетели, трябва да се вгледаме по-внимателно в душата си и в различните ѝ прояви, сред които пак е надеждата. Тя не е проява нито само на душата, нито само на тялото. Надеждата е увереност на човека, че ще се изплъзне от злото и ще успее в доброто. Тя е желание да бягаме от безсмисленото в този свят и да се стремим към смисленото. Като копнеж на човека да се освободи от нещо и да придобие нещо тя може да го води по три различни пътя: да се освобождава от настоящето, да се стреми към бъдещето, да се освобождава и да се стреми едновременно. Поради това сбъдването на надеждата е зависимо от силата, с която желаем доброто и с която превъзможваме злото. Не можем да придобием желаното добро, ако не сме се преборили за него.

Надеждата е своеобразна програма у човека. Тя е изпълнима, доколкото е здрава, а изпълнението на надеждата се обуславя и от нашето дръзновение. Ето защо обектът на надеждата ни трябва да бъде съобразен с нашата духовна сила. Ако човекът е слаб, надеждата му може да се деформира. Нездравата надежда не е нищо друго освен несъобразено съотношение между лични сили и цели. В същото време надеждата се схваща и като обещание на Бога. Това окуражава човека, но го и обърква. Ако любовта е дело на днешния ден, то надеждата е на бъдещия. А бъдещето е труднодостъпно за нас. Как да се докоснем до обекта на надеждата си?

Надеждата е послание за добро

Когато се намираме в обсега на доброто, чието постигане е свързано с преодоляване на известни трудности, ние реагираме по два начина.

Недостигът на сили за постигане на добро, на трудно постижимо добро понякога довежда до отчаяние, но може да породи и надежда, която да ни вдъхновява.

Можем да кажем, че надеждата е силно желание за постигане на далечно, трудно, но все пак възможно за придобиване добро.

Така трудното добро се оказва главният предмет на нашата надежда, която се различава от другите прояви на душата ни. С определението „трудно“ се назовава специално добро, различно от всекидневно постиганото, което е неоригинално. Доброто, което е предмет на надеждата, се разглежда от много богослови като възвишено и превишаващо по ценност останалото добро. То изисква особени усилия. Съществуват и други видове добро, които са възвишени и които също не са леки за достигане. На върха на всички видове добро обаче се издига абсолютното добро. Другите видове добро се съдържат в моралното добро, както и доброто, което произхожда от нашия ум. От тези три категории добро произлизат трите пътя за постигането му, или три вида надежда. За достигането на абсолютното добро ни стимулира свръхестествената надежда, християнската. За постигането на моралното е достатъчно великодушието, което е сходно с надеждата. На естествено ниво (трето) се проявява надеждата като емоционално преживяване или като различни нюанси на характера, които се отнасят към земното материално добро. С тези нюанси на човешката надежда е изпълнен нашият всекидневен живот. Всеки от нас се надява на нещо. В този ход протича и човешкият живот в очакване на по-добри дни.

Вниквайки по-задълбочено в надеждата, установяваме, че тя е наситена с любов и израства от нея. Любовта е първото душевно преживяване и извор на останалите преживявания. По различен начин се проявява свръхестествената надежда в този свят. Нейният предмет са духовните блага - мъдрост, спокойствие и любов, които обаче могат да се придобият чрез Божията помощ. Ние разбираме колко здраво са свързани надеждата и мотивите за нея с Бога. Само Той може да ни даде това, което превишава нашите възможности, да ни дарува духовните блага и блаженството. Затова най-висше основание на свръхестествената надежда е Божието всемогъщество и доброжелателство.

Надеждата влияе върху душевното състояние на човека и неговото поведение. В групата на основните християнски добродетели тя заема средишно място между вярата и любовта.

Грехове против надеждата

Надеждата може да бъде помрачена от някои грехове. Малодушието е един от тях. То е състояние, което показва, че човек е загубил вярата си в доброто. Малодушният човек живее в постоянен страх пред трудностите на живота. От християнско гледище това е не само неверие на човека в собствените му сили, но и липса на надежда за помощ от Бога.

Отчаянието води до изгубване на християнската надежда. Отчаяният не вижда изход от трудностите, които, го съпътстват. Но такова затруднение всъщност никога не съществува. Винаги има път. Според Ромен Ролан няма мъгла, от която да не съществува изход.

Самонадеяността е друго отрицание на надеждата. Самонадеяният се стреми към благополучие и съвършенство само със собствени сили. Поради това той не се надява на Бога. Според цар Соломон глупавият е лют и самонадеян.

Християнството помага на човека да бъде твърд във вярата си. Никакви изпитания не бива да разколебават нашата надежда, защото Бог обещава: няма да те оставя, нито ще те напусна. Свещеното Писание е изпълнено с примери за оправдана надежда. Достатъчно е да си припомним само надеждата на Авраам. Толкова дълбоко се е надявал, че надеждата му граничела с безумие. Но безумната надежда се оказва истинската, защото в подобна ситуация Бог действа вместо човека, а това действие е най-доброто.